

Celý článek prošel rozsáhlou úpravou. některé odstavce byly smazány, další byly přidány, nebo zpřeházeny.

Grafická podoba textu se také změnila; snad k lepší přehlednosti. Přeformátoval jsem také odsazování odstavců pomocí klávesy TAB namísto mezerníku.

Zpětná vazba od kolegů mě upozornila na nejasnosti v textu, které souvisely buď s neobratnou formulací, nebo s tím, že jsem některé informace nepoužil, či je nedostatečně prezentoval (text mi dával smysl, protože jsem psal o něčem, v čem se orientuji, ale „zapomínám“, že ne všichni sdílí stejné vědění).

Hodně vět jsem přeformuloval tak, aby se lépe četly. Změn bylo poměrně dost. I když struktura práce zůstala stejná, je to v podstatě jiný článek.

Asi nejdůležitějším zjištěním pro mě bylo, že tak omezený prostor (cca 5000 slov) těžko snese tolik témat bez rizika určité povrchnosti. Původní záměr upravit jej pro odborný sociologický časopis, jsem opustil. Pro něj bude vhodnější vybrat si jen jeden konkrétní problém a ten rozepsat.

Tak, jak je článek nyní sepsaný, může dobře fungovat jako obecné seznámení s otázkou ukrajinské migrace do České republiky pro někoho, kdo o ní neví vůbec nic a také ho příliš nezajímá podrobnější rozebrání jednotlivých témat (historie, ekonomika, strategie na trhu práce atd.) Pokusím se proto „prodat“ stat' v zahraničí, v jedné z institucí, které se orientují na ukrajinská studia (institut při univerzitě v Torontu, nebo na Harwardu). Domnívám, že obecný článek o důvodech, proč Ukrajinci do ČR migrují a jak tato migrace vypadá, by mohl tyto instituce zajímat.

Pracovní migrace Ukrajinců do České republiky¹

Michal Nekorjak

Abstrakt: V tomto příspěvku předkládám poznatky o okolnostech stojících u vzniku masové migrace Ukrajinců do České republiky, dále ve stručnosti představím jak tento migrační systém funguje a vypadá v souvislosti s hlavními strategiemi imigrantů a jež jsou provázány i s jejich postavením na českém trhu práce, o kterém se také zmíním.

Poznatky, které budu prezentovat bez odkazů na literaturu, jsou založeny na výsledcích kvalitativního výzkumu, který i nadále probíhá. Rozhovory jsem realizoval s ukrajinskými pracovními imigranty, kteří jsou nyní v ČR nebo zkušenost s migrací do ČR mají. Část rozhovorů probíhala na západní Ukrajině, kde jsem měl možnost poznat životní podmínky v lokalitě, ze které k nám směřuje významná část imigrantů. Celkový obraz jsem doplňoval o rozhovory s českými zaměstnavateli a pracovníky státní správy kteří přicházejí do kontaktu s cizinci.

V důsledku událostí spojených s druhou světovou válkou se české země staly do značné míry etnicky homogenním územím. Komunistický režim ke vzniklé situaci přispěl tím, že uvrhl zemi do relativní mezinárodní izolace. Proto leckteré sociální procesy, typické pro vyspělé Evropské země, začaly u nás naplno probíhat až po politické změně v roce 1989. Česká společnost tak se zpožděním vstoupila do éry, kterou Castles s Millerem (1998) ve své známé knize označují za věk migrace. Během první dekády od listopadového převratu změnila Česká republika status v rámci systému mezinárodní migrace hned dvakrát. Ze země relativně uzavřené se stala poměrně významnou tranzitní zemí a zhruba od počátku nového tisíciletí se stala i státem pro migranty cílovým. Toto postavení si pravděpodobně uchová i v následujících letech a podle trendů zřejmých ze statistik jej zřejmě ještě posílí (Cizinci 2004).

---

^{1 1} Stat' vznikla s podporou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy- výzkumný záměr „Reprodukce a integrace společnosti“ (MSM002 1622408). Na podobě textu se podstatně podílely i připomínky mých kolegů Emy Hrešanové, Davida Kostlána, Dušana Janáka, Zdeňka Konopáska a Marka Čaňka, kterým touto cestou děkuji.

Statistické údaje o Ukrajincích v České republice

Ukrajinci se řadí mezi nejvíce migrující populace. Podle odhadů jich je po světě roztroušeno více jak dvacet milionů (Pawlizcko 1994). Toto číslo je výsledkem dlouhodobě trvající migrace probíhající v podstatě po celé dvacáté století a směřující do všech koutů světa, podněcovanou jak ekonomickými tak i politickými podmínkami. V roce 1991, rozpadem Sovětského svazu, Ukrajina získala nezávislost. A s ní odstartovala další vlna masové emigrace, která trvá dodnes. Svůj domov natrvalo opustili další dva milióny lidí. Ale většina Ukrajinců - asi pět miliónů – pobývá v zahraničí pouze dočasně.²

Česká republika je sice oblíbeným cílem ukrajinských emigrantů, ale zdaleka ne jediným. Podle odhadů polovina emigrantů směřuje do Ruska. Další pak odchází především do Itálie, Řecka a Polska. Česká republika spolu s Portugalskem a Španělskem skupinu nejdůležitějších cílových zemí uzavírá (Keryk 2004).

Současná ukrajinská migrace se dá opsat celou řadou zavedených přídomků: pracovní, masová, dočasná, cirkulační. A také jako do značné míry nelegální, směřující spíše do šedé zóny české ekonomiky. To je hlavní důvod, proč nejsou dosud k dispozici spolehlivé komplexní statistiky a současné poznatky z kvantitativních výzkumů o populaci ukrajinských imigrantů se spíše pohybují v rovině přibližných odhadů a dohadů. Ty se pak různě recyklují v publikacích, v expertních rozhovorech, v médiích, v prostředí zaměstnanců státních institucí, i mezi samotnými imigranty. Státem evidovaná čísla mají obecně popisný charakter a nezahrnují ilegály. A ti v populaci Ukrajinců přebývajících v České republice tvoří nezanedbatelný podíl. Přesto nám o populaci imigrantů poskytují alespoň základní orientační fakta.

Podle státních statistik českou populaci tvoří ze 2,3% cizinci, v absolutních počtech se jedná zhruba o čtvrtmilionu lidí. Před deseti lety bylo toto číslo více jak o polovinu nižší. Vzrůstající trend v přílivu cizinců má trvalý charakter. V masovém měřítku do Česka Ukrajinci začali přicházet zhruba v polovině devadesátých let a postupem doby se stali naší nejpočetnější cizineckou komunitou. Podle oficiálních

---

² Přesná čísla k dispozici nejsou, avšak proto, že se jedná o údaje udávané státními orgány, lze předpokládat, že toto číslo nebude menší. Náš předpoklad je založen na tom, že se stát -až do politické změny v posledních prezidentských volbách- snažil ve veřejném diskursu migraci a její negativní dopady na ukrajinskou populaci bagatelizovat (Keryk 2004).

údajů, jich zde žije přibližně osmdesát tisíc, převažují muži nad ženami, koncentrují se především ve velkých městech (Cizinci 2004).³

Odhady, které zahrnují i počty nelegálních imigrantů, hovoří o číslech mnohem větších. Ty umírněné mluví o sto, sto padesáti tisících Ukrajincích, vyšší odhady mluví o dvou stech, dvou stech padesáti tisících imigrantech (např. Zpráva ... 2004, Keryk 2004).⁴

Ekonomická situace na Ukrajině

Není překvapivé, že v oblasti pracovní migrace hrají prim ekonomické podmínky. A že především jimi imigranti vysvětlují, proč odchází do zahraničí.

Ukrajina se potýká v masovém měřítku s chudobou a s nezaměstnaností. V devadesátých letech dosahovala nezaměstnanost úrovně 50-60%, ale v oficiálních statistikách po velmi dlouhou dobu byla uveřejňována čísla odpovídající míře tzv. přirozené nezaměstnanosti, tedy okolo čtyř až pěti procent (viz Wallace 1999). Ukrajinské vlády byly v boji s nezaměstnaností neúspěšné. A až do tzv. Oranžové revoluce v roce 2004, se pokoušely o její bagatelizaci a popření.

Jestliže se chudoba v roce 1989 týkala dvou procent ukrajinské společnosti, pak podle stejných měřítek dosahovala o deset let později úrovně 65%. Hrubý domácí produkt na jednoho obyvatele dokonce dosahoval v některých letech úrovně HDP zemí třetího světa (Bedzir 2001).⁵ Je tedy zřejmé, že po získání nezávislosti v roce 1991 došlo k hospodářskému krachu a do dnešních dnů se nezdařilo z chronické ekonomické krize Ukrajinu vymanit. Přesto nelze podat dostatečné vysvětlení o příčinách Ukrajinské migrace pouze v intencích tradičního přístupu o rozdílných životních úrovních mezi zdrojovou a přijímající zemí.

Tzv. *absolutní chudoba* bývá při analýzách ekonomicky podmíněné migrace chápána jako jeden ze základních migračních podnětů. Na druhou stranu existuje ve světě mnoho regionů, kde absolutní chudoba přítomna není, přesto jsou významným

---

³ Počty Ukrajinců se v průběhu roku mění, v závislosti na sezóně. To souvisí jednak s charakterem zaměstnání na sekundárním trhu práce a ve stavebnictví obzvláště. Také v tom ale určitou roli hrají kulturní instituce: církevní svátky na konci i začátku roku a Velikonoce.

⁴ Přesnější čísla disponují některé státní instituce. Lze tak usuzovat např. z vyjádření Václava Klause po návratu z Ukrajiny (odkaz), či z ústního sdělení pracovníka cizinecké policie. Leccos o přístupu našich úředníků a politiků k problému (nelegální) migrace vypovídá, že jiné státem zřízené nebo financované organizace se snaží provést přesnější odhady, aniž by jim příslušná ministerstva vyšla jakkoliv vstříc, a čísla, která shromažďují, dávala k dispozici.

⁵ Tyto údaje nejsou úplně spolehlivé, protože významná část z rodinných příjmů mnohdy nepochází z oficiální ekonomiky.

zdrojem imigrantů. Ukrajina patří mezi ně. Propracovanější teorie *nová ekonomie migrace* se snaží odchod do zahraničí vysvětlit s odkazem na to, že je podstatné, jak vnímají lokální ekonomické podmínky samotní aktéři. Vnáší tedy do úvah o motivech migrace koncept *relativní chudoby*.⁶ Roste-li v určitém regionu příjem okolních domácností – a je jedno, zda-li v souvislosti s migrací či jinými ekonomickými aktivitami - objevuje se snaha ostatních domácností v dané komunitě udržet si stejný status. A právě migrace může být řešením.⁷ Přínos této teorie ale spíš souvisí s vysvětlením udržování a dynamiky přílivu Ukrajinců do ČR a její východiska můžeme doplnit o nové závěry.

V našem výzkumu se ukázalo, že referenčním rámcem, skrze nějž aktéři vnímají svojí relativní deprivaci, nemusí být pouze lokální komunita. V případě Ukrajinců důležitým standardem, kterým posuzují svou aktuální životní úroveň, je jejich vlastní biografie. Vzpomínky na minulost, na doby, kdy se jim po stránce ekonomické dařilo mnohem lépe.

Vliv ekonomických faktorů na migraci Ukrajinců můžeme shrnout následovně. Rozdíly v životní úrovni mezi oběma státy mají vliv na volbu České republiky jako cílové země. Přetrvávající ekonomická krize a percepce relativní chudoby v rámci zdrojových regionů přispívá k udržení migračního proudu a jeho dynamiky (růst počtu imigrantů). Jako silný motiv pro odchod do zahraničí lze řadit i zkušenost zchudnutí, tedy percepce proměny životní úrovně ve srovnání s předchozím politicko-ekonomickým režimem.

Historické a kulturní souvislosti ukrajinské migrace do České republiky

Proč se významným cílem Ukrajinské pracovní migrace stala i Česká republika? Kromě rozdílné ekonomické úrovně musíme hledat odpovědi i v kulturních institucích a v událostech, které se odehráli již před několika generacemi.

Ukrajinci jsou v Česku „tradiční“ národnostní menšinou. Její vytvoření souvisí se začleněním tzv. Podkarpatské Rusi do prvorepublikového Československa a s jejím odtržením v průběhu a po skončení druhé světové války. Velká část imigrantů od roku 1918 do roku 1945 přicházela také ze zbývajících území Ukrajiny zmítaného dramatickými politickými událostmi.

---

⁶ Rozdíl a faktický obsah pojmů *relativní* a *absolutní* chudoba podrobněji viz Mareš (1999).

⁷ Shrnující přehled nejen o této teorii viz Massey (1993).

Migrace z bývalé Podkarpatské Rusi byla převážně ovlivněna ekonomickými podmínkami. Přes relativně husté osídlení se toto území nikdy nestalo průmyslově rozvinutou oblastí, ani pro zemědělství zde nejsou příliš vhodné podmínky díky převážně hornaté krajině. V průběhu a zejména po skončení druhé světové války byla emigrace naopak motivována politickými událostmi. Po připojení Podkarpatské Rusi k SSSR (1945) tisíce lidí odešly do zahraničí a usadily se v obnoveném Československu.

Emigrace mezi lety 1917-1945 z ostatních částí Ukrajiny, které postupně přináležely pod různé státní celky, byla hospodářskými podmínkami ovlivněna méně. Větší roli hrály souvislosti politické. Přehled o spletité a bouřlivé historii tamního území a s ní spojené emigrace do českých zemí podává Bohdan Zilynskyj (1995).

Masarykovské Československo bylo Ukrajincům otevřené a stalo se dokonce evropským centrem ukrajinské emigrace. Ta zde vybudovala hustou síť spolků, kulturních a vzdělávacích institucí.⁸

Po druhé světové válce se situace radikálně změnila. Mnoho Ukrajinců s příchodem Rudé armády a s postupnou změnou režimu z Československa odešlo dále na Západ. Po nástupu komunistického režimu v roce 1948 byla ukrajinská menšina vystavena silnému asimilačnímu tlaku. Také byla podrobena kontrole ze strany státní bezpečnosti a několika diskreditačním kampaním.⁹ Se změnou politického režimu po roce 1989 se situace opět změnila. Kulturní život ukrajinské menšiny se obnovil, i když zdaleka ne v tom rozsahu jako za první republiky. A obnovila se i migrace.

Krátký historický exkurz zde není uveden jako pouhá zajímavost. Mnohé z dnešních světových migrační proudů vznikly na vazbách ustavených již v minulosti, často na zaniklých politických celcích. Castles a Miller (1998, 2000) význam historických vazeb vysvětlují tím, že se ustaví nejrůznější typy sítí – institucionálních, komunikačních, rodinných (komunitních). Jejich vlastností je tendence přetrvávat v čase a propojovat země a jejich obyvatele i v podmínkách, které se liší od doby jejich vzniku.

Není tedy jistě náhoda, že se na počtech současných imigrantů významně, ne-li v největších počtech, podílejí obyvatelé právě z těch oblastí Ukrajiny, ze kterých

---

⁸ V předválečném Československu existovalo i několik ukrajinských vysokoškolských ústavů. Nejdůležitější byla Ukrajinská svobodná univerzita.

⁹ V rámci StB byl dokonce zřízen speciální odbor určený k „dohledu“ nad touto komunitou.

do českých zemí již v minulosti migrovaly předešlé generace.¹⁰ Institucionální sítě se během padesáti let komunismu zprětrhaly a ani význam komunikačních sítí v „glokalizované“ Evropě nemá dnes smysl přeceňovat.¹¹ Jako významnější se jeví vazby existujících mezi nově přicházejícími imigranty a komunitou již usazených Ukrajinců - českých občanů. Tyto vazby se zakládají buď na a)rodinných svazcích, nebo b)na obecném členství v představované etnické skupině „My, Ukrajinci“.

Během třiceti let trvající migrace za první republiky se vytvořily příbuzenské vztahy spojující rodiny z obou zemí. Minulý režim, omezující svobodný pohyb, tyto rodinné svazky narušil, ale nemohl je úplně zničit. Zejména z počátku 90. let, kdy se migrační systém znovu ustavoval, byl tento typ sociálního kapitálu pro imigranty velmi výhodný.

Nelze opominout existenci ukrajinské menšiny jako takové: nově příchozí imigranti se obraceli nebo byli kontaktováni usazenými krajanými i bez opory v příbuzenských svazcích. V posledních letech se začínají o současné migranty zajímat i krajaňské organizace. Vydávají informační brožury, chystá se právní poradenství. Celkově lze ale intenzitu kontaktů mezi novou a starou imigrační vlnou považovat za slabou a ze strany usazených Ukrajinců můžeme jejich vztah ke krajanům charakterizovat jako chladný odstup. Má svůj důvod především v sociálním statusu nově příchozích imigrantů v rámci české společnosti, v dočasnosti jejich pobytu a také v politicko-historických souvislostech (viz Leontieva 2004).

I když přetrvávající komunitní sítě určitý význam mají, musíme hlavní vliv společně sdílené minulosti na současnou pracovní migraci hledat spíše v konceptu *kultury migrace*. Zkušenost migrace v předchozích generacích dala postupně vzniknout souboru obecně sdílenému vědění a vzorcům jednání. Kultura migrace odchod do zahraničí ve společnosti normalizuje jako běžnou životní strategii. Tím, že poskytuje sociálním aktérům schémata a vzory, činí pravděpodobnost její realizace větší, než ve společenstvích, kde přítomná není (Massey, Goldring and Durand 1994).

---

¹⁰ Toto tvrzení lze s konečnou platností potvrdit nebo vyvrátit jedině po uvolnění statistik z Ministerstva zahraničních věcí, případně Ministerstva vnitra. Podobný závěr o regionálním původu většiny ukrajinských migrantů učinili i Keryk (2004) a Bedzir (2001). I nereprezentativní statistiky z výzkumů D..Drbohlava (1997, 2000) tuto naši domněnku podporují. Také v interview sami Ukrajinci tuto domněnku vyslovují.

¹¹ Větší roli spíše hraje relativní geografická blízkost a dopravní dostupnost, která snižuje náklady na přepravu a šetří čas. Koneckonců, Praha je pro západní regiony Ukrajiny blíže než hlavní město Kijiv.

Rozhovory s imigranty nám ukázaly, že povědomí o Česku, jako tradiční cílové zemi, kam se jezdilo za prací, je dodnes živé. Právě zde nalézáme zřejmě jeden z důvodů, proč zrovna Česko patří mezi významné cíle současné ukrajinské pracovní migrace. A to přesto, že dnes toto povědomí pro udržení migračního toku už potřebné není. Svoji roli sehrálo hlavně na začátku devadesátých let, kdy se migrace obnovovala. Česká republika si svůj status důležité cílové země za uplynulých deset let už bezpečně vydobyla a bez vzpomínek na minulost se již obejde.

Jak přežila kultura migrace padesát let komunistického režimu s jeho uzavřenými hranicemi? Podle vyprávění Ukrajinců po vzniku SSSR lidé ze západních oblastí Ukrajiny odcházeli pracovat do všech koutů sovětské říše, zejména do Ruska, na Sibiř a na Kavkaz. Kvůli solidním příjmům se nezdálo těšili ze slušného životního standardu. V éře Sovětského svazu se již nejednalo o holé přežití v drsných horských podmínkách Podkarpatska, ale spíše o sociální prestiž, statut - o jeho pozvednutí nebo zachování. Kultura migrace tedy s uzavřením hranic a se zrušením tradičních migračních toků nezánikla, ale reprodukovala se v nových politicko-ekonomických podmínkách *uvnitř* SSSR. Po jeho rozpadu se situace opět změnila. Ekonomická situace se zhoršila, zato se otevřely hranice. Dovolíme si vyslovit hypotézu, že lidé z komunit sdílejících kulturu migrace byli pionýry, kteří připravili vhodné podmínky pro příchod i obyvatelům z jiných ukrajinských lokalit. Ustavení migračních sítí a institucí snižuje rizika a praxe vytváří příklady – vzorce možného jednání. A tak se významně podíleli na tom, že se na Ukrajině z migrace stala masová ekonomická reprodukční strategie. V dnešní době pracovní migranti představují zhruba čtvrtinu ekonomicky aktivní ukrajinské populace (Keryk 2004).

Mezi kulturními vlivy, které podněcují odchod Ukrajinců právě do České republiky, můžeme kromě kultury migrace zařadit i jazykovou příbuznost. V rozhovorech Ukrajinci český jazyk označovali za méně srozumitelný než slovenštinu či polštinu. Přesto je pro ně jazykem, kterému alespoň zčásti rozumějí díky společnému slovanskému základu. Někteří Ukrajinci považují základní osvojení češtiny za relativně jednoduché, zvládnutelné v horizontu několika měsíců. Naopak nesrozumitelnost neslovanských jazyků uváděli někteří Ukrajinci také jako jeden z důvodů, proč si za svůj cíl nevolí geograficky bližší Maďarsko, či státy západní Evropy, kde jsou výdělky výrazně vyšší.

Postavení a strategie Ukrajinců na českém trhu práce

Pro vysvětlení zformování strategií Ukrajinců na našem trhu práce jsem využil Sirovátkovi definice. Podle něj jsou strategie na trhu práce „*výsledkem konfrontace požadavků trhu práce, možností, jež trh práce nabízí, kapitálů, jímž (potenciální) pracovníci disponují, a vzorů jednání, jimiž jsou ovlivněny*“ (Sirovátka 2002: str.63).

První dvě dimenze -požadavky trhu práce a možnosti pracovního trhu- jsou českým prostředím do kterého imigranti vstupují a s nímž se musí ve svých strategiích vypořádat. Kapitál a vzorce jednání jsou kulturními výtvoři ukrajinského společenství. Strategie na trhu práce se tedy utváří na základě střetu dvou „světů“, českého a ukrajinského.

Požadavky trhu práce:

Požadavky trhu práce jsou v našem výzkumu reprezentovány poptávkou zaměstnanců po ukrajinské pracovní síle. Bez existující poptávky by dlouhodobě trvající masová pracovní migrace nemohla vzniknout.

Charakteristickým rysem této poptávky je to, že je diferencovaná, odráží segmentaci trhu práce na sekundární a primární pracovní trh. Nejvhodnějším konceptem, který vysvětluje strukturovanou poptávku zaměstnavatelů, je tzv. teorie fronty. Teorie fronty vysvětluje jednání zaměstnavatelů při náboru zaměstnanců na základě zobecněných představ o různých sociálních skupinách. Zaměstnavatelé si řadí uchazeče o místo do pomyslné fronty podle očekávaného přínosu, který odhadují právě na základě těchto představ. Na primárním trhu se Ukrajinci ocitají na konci této fronty, zatímco na trhu sekundárním, zejména v určitých odvětvích jako je stavebnictví, nebo zpracovatelský průmysl jsou řazeni na první místa.

Proč je tato poptávka diferencovaná? Image Ukrajinců v české společnosti je negativní. Podle výzkumů patří Ukrajinci dlouhodobě mezi nejméně oblíbená etnika a to spolu s Romy a Vietnamci.¹² Sami Ukrajinci příliš neaspírají na zaměstnání na primárním trhu práce, protože o tom, jaká je předchází pověst, mají sami své představy. A řídí podle toho své jednání – předjímaným očekáváním podřizují svá vlastní očekávání. Tím svoji pozici na trhu práce upevňují. S nadsázkou můžeme tedy ještě dodat, že záleží i na imigrantech, do které fronty se postaví.

---

¹² Viz např. zprávy z výzkumů veřejného mínění IVVM dostupné na jejich stránkách www.ivvm.cz

Nezanedbatelnou roli při formování poptávky po ukrajinské pracovní síle sehrává dočasnost pobytu imigrantů. Z dlouhodobého hlediska je taková pracovní síla pro zaměstnavatele neperspektivní. Na jedné straně je tato dočasnost záměrem některých Ukrajinců (strategie dočasné nebo cyklické migrace), jiní se tomuto statusu „těší“ díky vízové politice ČR, která případné dlouhodobé plány imigrantů mění v nejisté provizorium.

Možnosti, které trh práce nabízí

Možnosti imigrantů na pracovním trhu jsou do značné míry určovány právním prostředím. V ČR právo rozděluje cizince do několika kategorií podle země původu. Ukrajina patří do kategorií zemí jejichž vstup a pobyt podléhá největší regularizaci.

Chce-li být Ukrajinec zaměstnán v ČR, musí si obstarat pracovní povolení a vízum. Pracovní povolení je vázáno na jedno konkrétní pracovní místo, o které dlouhodobě neprojeví zájem žádný z českých občanů. Pokud cizinec práci ztratí nebo chce najít jinou, musí si obstarat nové pracovní povolení. Pro Ukrajince to znamená, že jsou pod neustálou kontrolou úřadů práce a jejich svoboda pohybu na pracovním trhu je značně omezena.

Pro řádně zaměstnávané Ukrajince je charakteristická velmi silná závislost na zaměstnavateli. Ztráta pracovního místa znamená totiž i ztrátu platnosti pracovního povolení. Cizinec má v takovém případě, pokud opět najde práci, povinnost legalizovat svůj pobyt vyřizováním nových povolení. Výsledek kladného vyřízení ze strany úřadů není jistý. Díky tomu má zaměstnavatel větší potenciál hájit své zájmy na úkor zaměstnanců-cizinců. V horším případě má takto nabitá moc nad -cizinci podobu vydírání. Vidina potíží a ztraceného času při zajišťování nového pracovního povolení v imigrantovi vůli k odporu proti zaměstnavateli oslabuje.

Právě z těchto dvou důvodů se snaží Ukrajinci hledat jiné přístupové cesty na trh práce. A přijímají buď nelegální nebo quasi-legální status. Quasi legální status znamená, že si cizinci obstarávají podnikatelská víza, přestože v ČR nejsou v postavení podnikatelů, ale zaměstnanců. Stávají se součástí u nás už dlouho fungujícího švarc-systému. Vlastníci živnostenských listů tím neřeší pouze svoje problémy, ale vycházejí vstříc i potřebám zaměstnavatelů. Jsou pro ně levnější a pružnější pracovní silou. Nemusí za ně platit daně, nemají za ně odpovědnost, mohou je kdykoliv najmout i propustit. Pro živnostníky to znamená, že jsou

atraktivnější pracovní silou, ale nejsou zákonem chráněny tak jako řádní zaměstnanci.

Zákon nastavuje pro cizince a priority nerovné podmínky, které nabývají nezamýšlených důsledků. Jestliže plánem bylo regulovat jejich přístup na trh práce, pak výsledkem je masové uplatňování strategií, které nejsou v souladu požadavky zákona. Připomínám že podle odhadů v ČR pobývá minimálně jednou tolik Ukrajinců nelegálně. A z těch co tu pracují a mají legální pobyt má pracovní povolení zhruba jedna třetina. Dvě třetiny dávají přednost podnikatelským vizům.

Požadavky trhu práce a možnosti, jež trh práce nabízí, odsunují Ukrajince na sekundární trh a vytvářejí prostředí, které imigranty motivuje ke vstupu do světa nelegálních nebo pololegálních aktivit. Proto můžeme v případě Ukrajinců hovořit o problému *marginalizace* či *exkluze*.

Tento jev je v případech pracovní migrace z ekonomicky slabších do ekonomicky silnějších států v podstatě univerzální. Obecné vysvětlení nabízí klasická Pioreho (1979) teorie. V rozvinutých průmyslových ekonomikách je přímo zakódovaná potřeba levné pracovní síly, a tu nejlépe uspokojují právě imigranti. Proč tomu tak je? O zaměstnání na sekundárním trhu práce není v domácí populaci velký zájem. Ani dlouhodobě nezaměstnaní o ně příliš neusilují a často raději volí jiné strategie (viz např. Sirovátka 1997). A zvýšit atraktivitu zaměstnání s malou prestiží pomocí navýšení mezd není jednoduché. Ve společnosti totiž existuje sdílená představa o stratifikaci příjmů právě podle prestiže zaměstnání. V okamžiku, kdy dojde k růstu mezd v neprestižních oborech, zaměstnanci z jiných oborů, kteří se najednou ocitnou ve stejné příjmové skupině, začnou požadovat zvýšení svých platů. Pokud je takto vyvolané sociální napětí řešeno tím, že se navýší mzdy i jim, dojde k lavinovému efektu, který končí roztočením inflační spirály. Proto ani stát ani zaměstnavatelé nemají motivaci mzdy zvyšovat. Další důvod nedostatku domácí pracovní síly pro zaměstnání na sekundárním trhu práce souvisí se socio-demografickou změnou. Dříve byly k dispozici pro tato zaměstnání děti a ženy. Ale statusy a role obou těchto skupin se v poválečných letech značně změnily. Děti jsou z trhu práce v podstatě vyjmuty a ženy díky masovému vstupu do vzdělávacího systému už nejsou k těmto pracím fatálně odsouzeny. Otevřel se široký prostor, který je třeba zaplnit. Proto jsou imigrantům tato místa nejnáze dostupná. Poptávka po pracovní síle trvá, ale domácí populace má o tato místa jen malý zájem. Navíc jsou

imigranti ochotni pracovat i za poměrně nízké mzdy, a to do chvíle, kdy jsou stále ještě schopni ušetřit z příjmů obnos, který považují subjektivně za dostatečný.

Opět se tak vracíme k úvodnímu tvrzení, že bez poptávky po pracovní síle, kterou Ukrajinci nabízejí, by současný systém pracovní migrace neexistoval.

Kapitál imigrantů

K popisu fungování ukrajinské pracovní migrace se jeví vhodným konceptem obecná teorie kapitálů Pierra Bourdieho (1997, 1998). Sociální, kulturní, ekonomický a symbolický kapitál jsou čtyřmi zdroji, kterými disponuje v různé míře každý člověk a které se výrazně podílejí na strukturaci našeho sociálního jednání. V kontextu ukrajinské pracovní migrace mají následující úlohu.

Sociální kapitál má podobu kontaktů „přístupových bodů“ do systému migrace a na český trh práce. Vhodný sociální kapitál pomáhá imigrantům při vyjednávání víz, při shánění ubytování a především práce.

Kulturní kapitál má v systému migrace hlavně podobu znalostí českého jazyka a vědění -vlastnictví informací o zákonech a situaci na trhu práce. V přeneseném významu zahrnuje i kvalifikaci a pracovní dovednosti.

Symbolický kapitál má především formu pověsti, které se těší jeho nositel ve vlastní komunitě i v hostitelské společnosti. O tom, jakému symbolickému kapitálu se Ukrajinci těší, jsme se již zmínili. Ve vlastní komunitě jde především o spolehlivost zaměstnanců-imigrantů a serióznost zprostředkovatelů práce. Tedy o různou míru důvěryhodnosti.

Velikost vlastněného *ekonomického kapitálu* činí některé důležité služby v systému migrace více nebo méně dostupnějšími. Pro vstup na český trh práce je nutná počáteční investice. Např. na vyřizování víz je nabalen celý „průmysl“. Jsou lidé, kteří za poplatek a na základě plné moci zařizují různá potvrzení, jiní dělají překlady, další jsou ochotni za poplatek vystát frontu před českým zastupitelstvem atd. Kromě nákladů spojených s vyřízením víz je třeba zaplatit cestu, ubytování a stravu, a to ještě před vyplacením první mzdy. Jak je patrné, odjezd do zahraničí není snadnou záležitostí a vyžaduje uplatnění celé řady zdrojů, mají-li se rizika potíží a neúspěchu snížit na přijatelnou míru.

Kapitály mají tu vlastnost, že je lze vzájemně směňovat a tím kompenzovat jejich nedostatek nebo nevhodnou strukturu. Protože většina zájemců o pracovní migraci nedisponuje vhodným složením kapitálů, využívají služeb těch, kdo je mají,

tedy zprostředkovatelů, tzv. klientů. Lidí ve strategickém postavení nabízejících své služby, svůj sociální, symbolický, kulturní a ekonomický kapitál aby v celém procesu směny zmnožili hlavně ten poslední z nich – tedy aby vydělali peníze.

Hlavní vzory jednání

Využití klienta (zprostředkovatele) je hlavním vzorem jednání v systému pracovní migrace mezi Českou republikou a Ukrajinou. Jen menší část Ukrajinců v dnešní době přijíždí do České republiky tzv „na přímo“ a pomoci klienta nevyužívají.

Zde je namístě uvést, že slovo klient má matoucí význam, protože je to osoba, která služby imigrantům nabízí. Označení se totiž netýká vztahu imigrant – zprostředkovatel, ale vztahu zprostředkovatel – mafie. I mafie tedy participují, vlastně parazitují, na systému pracovní ukrajinské migrace. A to do té míry, že prosadili vlastní označení ústřední skupiny aktérů do obecného povědomí. Slovo klient je ovšem eufemismem, zastírajícím pravou povahu vztahů mezi mafiemi a jejich „klienty“. Hlavní quasi-sluzbou, kterou mafie vnucují, je to, čemu se u nás říká výpalné nebo ochrana. Jedná se tedy o vydírání, klasickou činnost mafií na celém světě, tzv. „racket“.

Zprostředkovatel (klient) mívá legální firmu. Jádrem jeho činnosti je zprostředkování a uspokojování nabídky a poptávky na českém trhu práce. Nábor Ukrajinců je prováděn buď formou inzerátů nebo prostřednictvím neformálních sítí. Zprostředkovatel může zajistit přepravu a ubytování. Je také běžné, že se stará o vybavení příslušných dokumentů, takže imigrant nemusí přijít s českými úřady téměř do styku. Imigranti nemusí vyjednávat ani se zaměstnavateli, protože podmínky klient předem dohodne. Může fungovat i jako „banka“ a náklady spojené s migrací uhradí. Půjčku imigrant splatí postupně ze svých příjmů. Není neobvyklé, že zprostředkovatel přebírá i mzdy a předá je imigrantům až po odečtení svých nákladů a zisku. Imigranti tak běžně obdrží třeba i okolo padesáti procent z původní mzdy. Zprostředkovatel z vybraných peněz hradí zaměstnancům:

- pojištění (v případě živnostenských listů)
- nájemné za ubytování
- splátky dluhů v případě, že se zaměstnanec na začátku u klienta zadlužil
- úplatky pro ukrajinskou mafii, která obvykle vybírá okolo 30 USD za každého zaměstnance

každý měsíc. Nezamýšleným důsledkem klientského systému je to, že zvyšuje efektivitu vybírání poplatků, protože mafie nemusí hledat jednotlivé zaměstnance. Postačí jí, když kontaktuje klienty.

Jak je patrné, zprostředkovatel může fungovat jako patron, který kromě odpracovaných hodin, obstará za imigranta téměř vše. Klientský systém zmenšuje kapitálovou náročnost mezinárodní migrace a snižuje riziko neúspěchu. Fungující klientský systém tedy migraci podporuje a zvyšuje pravděpodobnost, že bude volena jako jedna z možných ekonomických strategií ukrajinských domácností.

Závěr

Výzkum pracovní imigrace Ukrajinců do České republiky by neměl být založen pouze na ekonomických faktorech, jakými jsou nezaměstnanost, rozdíly ve mzdách a v HDP, byť mají ústřední postavení. K tomuto závěru jsme došli na základě studia historického kontextu ukrajinské migrace a interpretací rozhovorů s imigranty.

Postavení Ukrajinců na Českém trhu práce je podobné jako postavení jiných imigračních skupin v ostatních zemích. Je tedy zřejmé, že nevýhodné postavení cizinců na trhu práce je výrazně ovlivněno i okolnostmi, které nesouvisí s jejich individuálními dispozicemi (s lidským kapitálem, s mentalitou atd.). Tyto okolnosti jsou pro země našeho kulturního okruhu společné. Příčiny marginalizace a sociální exkluze pracovních migrantů je třeba hledat ve struktuře a potřebách ekonomického systému kapitalistických společností. Tedy v segmentaci pracovního trhu a poptávce po levné nekvalifikované pracovní síle. Velkou roli hraje také diskriminace, založená na xenofobii.

V poli strukturálních podmínek a institucí jsou v kombinaci s kapitálem ukrajinských imigrantů aktivně vytvářeny různé typy strategií. Ty jsou často v rozporu se zákonem, ale domníváme se, že nelegální praktiky mají své kořeny v první řadě v systematickém znevýhodňování ukrajinských pracovních imigrantů českým právním řádem.

Zatím nic nenasvědčuje tomu, že by se měla zkušenost ČR s dlouhotrvající pracovní migrací lišit od zkušeností tradičních imigračních zemí. Počet udílených trvalých pobytů každým rokem roste. V roce 2000 jich bylo téměř o 40% méně. To je jeden z důvodů proč můžeme předpokládat, že počet usazených Ukrajinců v ČR se bude i nadále zvyšovat. Proto by tématem výzkumů v budoucnu mělo být to, zda-li

marginalizace Ukrajinců-cizinců na trhu práce negativně neovlivňuje postavení Ukrajinců- nových českých občanů.

Michal Nekorjak je výzkumným pracovníkem Institutu pro výzkum integrace a reprodukce společnosti na Fakultě sociálních studií Masarykovi Univerzity v Brně. Zabývá se problematikou sociální exkluze a mezinárodní migrací. Vystudoval sociologii na téže fakultě, kde v současné době pokračuje v postgraduálním studiu.

Literatura:

Bedzir, V. 2001. „Migration from Ukraine to Central and Eastern Europe“. Pp. 277-292 in *Patterns of Migration in Central Europe*, eds. by C. Wallace, D. Stola. Basingstoke: Palgrave.

Bourdieu, Pierre. 1986. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.

Bourdieu, Pierre. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Castles, S., Davidson, A. 2000. *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging*. London: MacMillan Press.

Castles, S., M.J. Miller. 1998. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. New York: The Guilford Press.

Cizinci v České republice. (available on: www.czso.cz/ciz/cizinci.Nsf/i/datove_udaje_pocet_cizincu).

Drbohlav, D. 1997. *Imigranti v České republice (s důrazem na ukrajinské pracovníky a „západní“ firmy operující v Praze)*. Praha: Př.f. UK.

Drbohlav, D., E. Janská, P. Šelepová. 2000. *Ukrajinská komunita v České republice*. Praha: Př.f. UK

Horáková, M. 2004. *Reakce České republiky na migraci v rozšířené Evropské unii*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí.

Keryk, M. 2004. *Labour Migrant: Our Savior or Betrayer? Ukrainian discussions concerning labour migration*. Lviv (available on: www.migraceonline.cz).

Leontiyeva, Y. 2004. *Ukrajinská komunita v České republice*. (Diplomová práce) Praha: FSV UK.

- Mareš, P. 1999. *Sociologie nerovnosti a chudoby*. Brno: Sociologické nakladatelství.
- Markus, V. 1994. „Ukrainians in the Czech and Slovak Republic“. Pp. 147-156 in *Ukraine and Ukrainians throughout the World: The Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora*, ed. by A.L. Pawliczko. Toronto: University of Toronto.
- Massey, D. S., et al. 1993. "Theories of International Migration. A Review and Appraisal". *Population and Development Review* Vol. 19(3): 431-466.
- Massey, D. S., L. Goldring, J. Durand. 1994. "Continuities in Transnational Migration: an Analysis of Nineteen Mexican Communities." *American Journal of Sociology* vol. 99 (5) 1492-533.
- Pawliczko, A.L. 1994. „Ukraine and Ukrainians throughout the World: An Overview“. Pp. 3-33 in *Ukraine and Ukrainians throughout the World: The Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora*, ed. by A.L. Pawliczko. Toronto: University of Toronto.
- Piore, M., J. 1979. *Birds of Passage. Migrant Labour in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sirovátka, T. 2002. „Možnosti a strategie nezaměstnaných při hledání práce“. Pp.63-76 in *Menšiny a marginalizované skupiny v České republice*, ed. by T. Sirovátka. Brno: Georgetown.
- Sirovátka, T. 1997. *Marginalizace na pracovním trhu: příčiny diskvalifikace a selhávání pracovní síly*. Brno: Masarykova univerzita.
- Wallace, C. 1991. *Economic Hardship, Migration and Survival Strategies in East-Central Europe*. Wien: Institut for Advanced Studies.
- Zilynskyj, B. 1995. *Ukrajinci v Čechách a na Moravě (1894) 1917 - (1945) 1994*. Praha: X-Egem.
- Zpráva o situaci národnostních menšin v České republice za rok 2003*. 2004. Praha: Úřad vlády ČR: Sekretariát Rady vlády pro národnostní menšiny.